

אהוד בן־עזר: י.ח. ברנר בין עליבות לצבאיות

ב"מכאן ומכאן" מספר ברנר על הציפיות שמילאו אותו קודם בואו לארץ—לעומת האכזבה הנוראה בלילו הראשון כאן, הפגישה בסימטות חיפה הצרות ונאלחות וב"שק־צים" הערביים.

לפני לכתי הלום נצטיירה ארץ־ישראל בדמיוני משום־מה כעיר אחת מיושבת יהודים חפשים ומסביבה שדות הרבה ריקים, ריקים, המחכים לעוד אנשים שיבואו ויעבדום. לא ידעתי כתיבת־הארץ—תאמר; לא, ידעתי! אבל, כמוך בשיחתך עם אביך, —וזכר אתה מה שסיפרת לי? —לא חפצתי לדעת...

הן זוהי התחנה האחרונה!

אבל הנה אני יורד בחיפה. צריך הייתי לרדת ביפו, אך הים סער וירדתי בחיפה. בערב הראשון אני יוצא לטייל. איזה שבילים צרים, נפתלים ונאלחים! אבל אמונה גדולה מחל־חלת בי, כי באתי ל"ארצי".

מן המושבה הקרובה באים שני פועלים עברים רוכבים על חמורים ומטפחות לבנות על ראשיהם, מטפחות חבושות באופן משונה, מקומיי. "ז'אנר"! רגע אחד נדמה לי: זהו! עולם חדש!

אולם עד שאני עומד ושמת, התנפלה עלינו מאותם המשעולים המאוסים חבורת, "שקצים" ערביים בקלסה. המעשה הישן־נושן: "יהוד".... "האפה, אכה, רבותי?!" —ניצנצה בתוכי הרגשה אמיצה וגאה, הרגשה של איש הנמצא בארצו, אלא שמיד הזכירוני מלווי, שבתוך עיר שפולה נכרים ורובה נוצרים אנחנו...

ובכן... שוב... יש עוד מין נכרים בעולם, שצריך לסבול מהם... גם מאלה המזוהמים צריך לסבול!

("מכאן ומכאן", תרע"א; כל כתבי י.ח. ברנר כרך א, הוצאת הקיבוץ המאוחד,

1956, ע' 339)

יבהמשך הקטע אומר ברנר:

ועדיין אין אני חוטא בשפתי, איני נותן תיפלה ובורח למושבה אחרת. בא אני לאכסניה. עזובה ורפיין־ידים. צריך לכבד את החדר, צריך להחם מים, וכל אחד מבני הבית מטיל את העבודה הבלתי־נעימה על השני.

שלושה פועלים—אחד חיגר, אחד זקן ואחד כבן שלוש־עשרה—יושבים חפוי־ראש: הם הלכו בבוקר לעבוד לאשר שלחום, והתנפלו עליהם שני ערביאים והיכום. החיגר מספר, איך ששני הנשארים השאירוהו לבדו, והוא לא יכול לברוח. אחת הבנות, שבשום אופן אינה רוצה לכבד את הבית ותוקעת את המטאטא לאחיה, מעליבה בקול חזק את "גיבורי־ישראל", שנפחדו מפני שני ערביאים...

("מכאן ומכאן", תרע"א; כרך א, ע' 339)

* פרק ממסה, "ארורים הרכים האוהבים", על יחסו של ברנר לערבים ול"שאלה הערבית", והיא גופה מתוך ספר שבכתובים, "צל הפרדסים והר־הגעש", העוסק בגילגוליהם של דמות הערבי והיחס לערבים בספרות העברית החדשה מראשיתה ועד ימינו.

גם מאלה המזוהמים צריך לסבול!—מה-עלובה היא הישות היהודית בארץ, מה-נלעגת הגבורה, מה-הרבים אזלת-היד וחוסר-האונים, ממש כמו שם, בגולה. הנה המעשה באקדה של צבי לפידות, שלא ירה, ובאחיו הגיבן, שנרצח:

זה היה בקצות ההרים התלולים במורד, לא הרחק מן המושבה. האחים יצאו מיפו כאשר רד היום, ובהגיעם לאותו מקום כמעט ששקעה השמש. הגיבן—עם כל ניירותיו לצורך-נסיעה בכיסו—הלך כל עוד רוחו בו מעיפות והתפעל מהרי יהודה אשר במרחק. הרוכב הערבי נפגש בהם מעברו של המתפעל, ניצב לרגע, שאל איזה דבר. ההולכים, שלא ידעו אף מלה בשפת הארץ, לא הבינו את דבר-השאלה. הרוכב פנה אליהם עוד הפעם, אך בקול אחר כבר. במקום תשובה הוציא צבי את הברונינג. הגיבן עשה שלא מדעת צעדים אחדים של מירוך ואמר לישב על הקרקע, כמו שהיה רגיל לעשות תמיד בהפגשו בכלבים. הרוכב הדביקו, תקע בו מאכלתו, כמו לשם שחוק, ובאותו רגע שב, הוציא גם את האקדה הטעון מיד צבי, כיבדה פעם ב"גבוט" ורקע בו פעמים בנעלו, לאחר שישב על סוסו. ברגע אחד, כאיש חרוץ במלאכתו, הפך את כל כיסיהם ולקח לו את כל אשר היה להם, שם גם את שני הדברים, את הסכין ואת האקדה, לתוך תגורתו, נוסף על יתר אוזנו אשר אהו, וידהר את סוסו ישר אל כפרו הקרוב, השאנן. הגיבן הפצוע נשאר מוטל בשדה. הוא, איפוא, לא עזב את המקום, לא עזב!..

הדבר, כאמור, היה לפנות ערב. עם חשיכה גמורה נפל צבי לתוך המושבה:
— רוכבים התנפלו עלינו... אחי נהרג...

צילצלו בפעמון. רתמו עגלה. מצאו בשדה את הפצוע והובילוה לבית-החולים שביפו. הרוחות סערו; השגנם חרקו. אין בטחון בחיים! הדרכים בחזקת סכנה! מה יהיה הסוף? כך אי-אפשר! ואף על פי כן היתה המחשבה השלטת, שלא הובעה בדברים: טוב שלא ירה האקדה ולא נהרג הערבי, שהרי אלמלי שכך, היו הערבים "לוקחים את דמו" מידי כל יהודי המושבה. — — —

(“מכאן ומכאן”, תרע"א; כרך א, ע' 335-6)

אזלת-היד, חוסר-הישע והעליבות—באפס-יד מתגבר הערבי על שני היהודים, שהאחד מהם חמוש בנשק-חם, ומתעלל בהם. והתגובה? אנחת הרווחה והקלה במושבה—טוב שלא נשפך דמו של הערבי, שאחרת היה כל קהל המושבה עומדת בסכנת "גאולת הדם". ואלה דברי הפצוע בבית-החולים:

הוא אינו פוחד מפני המוות, אך איכה זה נתיימה קללת התוכחה? והסימן לא טוב הוא... הסימן הוא, שהרוצח הוא בן-הארץ... בן-הארץ... שפתו שפת-הארץ... עומד על ארצו... ממת בארצו... בעוד שהוא... הוא... הנרצח... הוא ואחיו—גרים פה, גרים.

(“מכאן ומכאן”, תרע"א; כרך א, ע' 347)

גרים! גרים בארץ-האבות. מה-נלעגת היא ה"גבורה" היהודית החדשה בארץ-האבות! וברנר—הוא אינו סולה, אפילו אחרי-מות. בשנת 1920 הוא כותב הספר סרקאסטי על מיכאל הלפרין, בו הוא מספר, בתוך השאר, על מעשה פציעה ו"גבורה" שנתרחש "לפני עשר שנים", כלומר, בתקופת מחלתו של ברנר בבית-החולים ביפו, שקדמה לכתיבת "מכאן ומכאן" (1911) ואשר עקבותיה ניכרים היטב בכל מסגרת הסיפור, ובתכנו.

אחרי מות... נידח ועובר-בטל נשתחרר הוא מכיעור-החיים בבית-החולים בצפת. בזכרוֹן בני-הישוב ודאי יחיה עוד זמן-מה בהדרת-פניו, בתוכחת-קולו, בתכניותיו, בגבורותיו... אבל הוא לא היה גיבור. הוא היה ילד קאפריסי, העליל לוותר על כל חללי דעלמא

בשביל הקאפריסה שלו. הקאפריסה שלו, של המנוח, היתה דבר חשוב, ואילו גלווה לזה גם איזה כות, גם איזה כשרון, כי אז היה ודאי גם מוריש דבר-מה אחריו. ואולם הוא לא הוריש כלום. כי היה רק ילד. אמנם, בעל-קומה, עם בלורית-רעמה לבנה, עם זקן של "שיך", עם עבאיה, רובה, כדורים, עם מאנירות של מאיור שדחוהו ממשמתו, עם חלומות משיחיים, שאין בהם כל צדדי-קיום וכל אור של רעיון בהיר, עם "מחשבות" של אדם אשר אור-ההשכלה לא נגה עליו, בדבר היהדות העתידה לנצח את כל העולם הנוצרי; חלש כילד, מתהדר בחיצוניותם של דברים כילד ולוקח-לב, גם כשהוא מגוחך, כילד.

...לפני עשר שנים ראיתיו בפעם הראשונה. שכבתי או מוטל בקדחת בבית-החולים ביפו. ובאחד-הלילות הביאו שמה אדם זקן פצוע. שומר היה הזקן, שומר את דירת הגימנסיה העברית שביפו על יד המושבה הגרמנית (תל-אביב לא היתה אז), והתנפלו עליו ערביאים באופל-הלילה וגזלו ממנו את אקדוחו וחגורת-כדוריו ופצעוהו בסכינים. הזקן הפצוע גנח וצעק בקול-קולות מעצמת-מכאוביו. בלי כל בושה, בלי כל יופי וברגעים אשר הוקל לו, דיבר הרבה והתפאר: הם רצו לקחת ממנו את הברונינג... לא, ממנו אין לוקחים ברונינג!...

האם באמת היה כל כך מבולבל, עד שלא ידע, כי את האקדוח לקחו ממנו? או שידוע ידע, ואף על פי כן דיבר מה שדיבר?

("ציונים", אחרי מות, טבת תר"ף, "האדמה"; חתימה: י.ח.ב.; כל כתיבי י.ח.

ברנר, כרך ב, הוצאת הקיבוץ המאוחד והוצאת דביר, 1961, ע' 5—184)

וסופו של ההספד:

ומר-ר היה גם לזקן, ממש כמו לפני שמונה-תשע שנים, כשניחתו בו סכיני הערביאים. ואולם מאיור-אינבאליד זה ניסה להתהלך עדיין זקוף ומלא חשיבות. רבונות לא היו בסנדליו הקרועים, אבל צעדו היה עדיין כמעט בטוח. הוא יבוגד בתפקידו? לא כלום... אכסמפּלר משונה, אכסוטי... ופעם אחת אחז בי, הוציאני אל השדה, בדרך ל"מיר", וגולל לפני תכנית מזורה מאד, איך להפוך את לב ג'מל פשה לטובה על היהודים — — — ושוב: הוי, הוי! אילו היה "שגעון" בדברים ההם! וי, וי, בדברים ההם לא היה שגעון! אללי! הדברים ההם היו למטה מ"שגעון"!

ואולם—נאמן עליו הדיין!—גם באותה שעה נשאר הוא הילד המגודל, הילד התמים וטהר-הלבב.

— מ'דארף א קרבן... מ'דארף א קרבן... ניט אנדערש... וואס מיינסטו? ... וואס שוויגסטו? ... (דרוש קרבן... דרוש קרבן... לא אחרת... מה דעתך? ... למה אתה שותק? ...) .
שלום לעפרך, מיכאל הלפרין! עכשיו גם אתה כבר שותק. שוכב אתה שם בעפרך בחורשה ושותק. טוב כך. יפה השתיקה.

(שם, שם, ע' 185)

אין אמונה בגבורה יהודית, ובוודאי שלא בנוסח מיכאל הלפרין. עלובים היהודים, עלובות המשבות, והקיום נתון לחסדי הערבים—ולהתעללותם. כך דיוקן מצבה של המושבה ראשון-לציון בשנת 1913, כמתואר בתחילת מאמר פּוּלמוּסִי של ברנר בשם "למה רגזו?"

בקשו בני יעקב שבראשון-לציון לישב בשלווה, וקפץ עליהם רוגזו של יוסף... אהרונג-נוביץ.

בעצמו של דבר לא היתה השלווה של בני יעקב הללו שלווה גמורה ומוחלטת גם מקודם. הנקל לומר "שלווה", כשגויים, גויים ממש, מקיפים אותך מכל העברים, מביאים לך

הכל, כל צרכי אוכל נפשך, בבוקר בשעת השוק ובכל שעות היום והערב, מעבדים את כרמך, משרתים בביהך ושוכנים בכל מחנך... ומה אם הם, הגויים, מתעוררים ומכים (ב"ידיהם הזולות"!) איכר מאיפריך לעין השמש הנפלאה של ארץ-ישראל; ומה אם הם שומעים מאחורי הכותל, שראשי ועד המושבה צריכים לשוב בעגלה מיפו וכסף בכיסיהם, והרי הם, אחיך בני-שם, מתנכלים ומתנפלים סמוך למושבה על יושבי העגלה וחומסים; ומה אם הם מתישבים פעם, מתגנבים לבית-התפילה ומשליכים את ספרי-התורה ערומים לארץ (המפות היפות הושמו בכליהם...); ומה אם הם שוחטים בליל-תשעה-באב איזה שומר יהודי בסופתו הבודדה; ומה אם יעשו לך עוד אלפי מעשים כאלה—מה אתה יכול לעשות, אם הם המרובים ולהם הארץ ובידם העבודה ובהם אתה תלוי בכל? —

"למה רגזו?" ירושלים, ט' חשוון תרע"ג; "הזמן", כרך ב, ע' 98)

את עליבות מצבה של ראשון-לציון מטיח ברנר לעומתה כמו מתוך רישעות, ואולם הוא עצמו אינו נלאה מאסוף עדויות, כמוכח מעזבונו—

רישעות—נסעתי ברכבת. מחיפה לסמך. אל הרכבת, כידוע, אין נותנים להיכנס בלי כרטיס. הכרטיסים נבדקו במשך הזמן שלוש פעמים. בתחנה האחרונה נלקחו הכרטיסים מהכל. נלקח גם מאותו צעיר. בעיני ראיתי. ראיתי גם, איך שמתוך הצפיפות נחלץ הצעיר ועבר לפני הקונדוקטור צעדים אחדים. הקונדוקטור ניגש אליו ודרש ממנו כרטיס. הצעיר ענה: הן כרע מסרתי לך. כל הניצבים היהודים העידו כי כן הדבר, ובפרט שכל הזמן, בכל שלוש הבדיקות היה לצעיר כרטיס. הקונדוקטור הוריד את הצעיר בסמך, מסרהו לשוטרים, לקחו ממנו בחזקה את דמי הכרטיס שנית, וכשניסו שנים-שלושה להעיד על הדבר כמו שהוא, מיד נתאסף המון גדול סיער של ערבים, קמה מהומה, ואיזה ערבי, בלש גבוה ועבה, לבוש אירופית, מיהר והוציא חלילו וציפצף כקורא לעזרה...

נסעתי מחיפה לראש-אל-עין. בדרך הקצרה הייתי עד לשלושה מאורעות:

(א) אחד מפקידי הרכבת, מבושם, דחף לרצונו ולהנאתו עלמה-מפרה בחזה ובאופן מעליב עד מאד, ולית דין ולית דיין.

(ב) אחד שלא מצא חן בעיני הקונדוקטור בגלל התרגזותו על המעשה הנ"ל צווה לשבת. הצפיפות בעגלה, כרגיל, היתה נוראה, ואיש עמד על כתף רעהו. האיש אינו מבין איך מלה ערבית, ולא ידע את פירוש הפקודה הגסה. הוא לא הוציא הגה מפיו, וגם ישב באיזה אופן שהוא, כשפירשו לו מה רוצה הקונדוקטור ממנו. ובכל זאת הובא הדבר לפני השוטר בתוספת קובלנה, שהאיש, שאינו יודע אף מלה ערבית, קילל את הקונדוקטור. השוטר רשם את האיש בפנקסו.

(ג) הקונדוקטור התגולל פתאום על פועלים שנסעו לחדרה, כי ילקוטיהם גדולים יותר מדי. עשה להם סקאנדאלים והציק להם. וכשפקיד-התחנה הורה, כי הילקוטים אינם גדולים מכפי החוק, מצא הקונדוקטור עוונם, כי צבע מכנסיהם של הפועלים הוא כצבע מכנסי אנשי-צבא.

לולא הפחד מפני שודדי-דרכים צריך היה לחדש את הנסיעה בעגלות.

("ציונים", תרפ"א, מתוך העובון; כרך ב, ע' 207)

ומהי התשובה?

דומה, אין אחרת אלא זו—שראשיתה, בסיפור משנת 1911, בצמיחתו של עמרם, נכדו של אריה לפידות. בנו של המורה הגיבן שנרצח, והוא—"הילד העברי מחרפי דרום רוסיה, שנתגלגל באשמת אבותיו לקיצי ארץ הערביאים"—ואחריתה בדברים על "רעיון הצבאיות", במאמר משנת 1920, כשנה וחצי לפני הירצחו של ברנר. וכך תיאירו של עמרם:

ברם, יש שהייתי מוותר. פורחא, אבל מוותר. יש שאימת ההויה היתה מתנדפת משהו, והגורם לזה היה עמרם, שבינתיים מלאו לברא זה עשר שנים, וכרעא דאבוהא שלו לא היה! "אלמלא נבראה כל החיבת-ציון אלא בשביל מין בריה כזו—יש שהיה עולה הרהור" לצון בתוכי—דיינו". זה היה ילד רזה, אבל אמיץ. פעם אחת היכה הוא, הקטן, רועה ערבי כבן שבע-עשרה וקרע גם את ה"עגל" (פתיל-תרבושו) מעל ראשו על ששלח את בהמותיו לחלקת אדמתו של הפרבר, ולא נודע מהיכן עזות גדולה כזו ל"בעל גוף" קטן כזה, אשר גדל עוד תחת השפעת החסידות התמידית של אבי-אביו. הוא היה חפשי בתנו-עותיו כ"ערבי במדבר", מסתפק באכילת מעט ירקות ונכון לספל כל היום במלמד-הבקר, בבקר ובכל המחובר לקרקע, בין שלו ובין של אחרים. בלילות, ביחוד בחשכים, היה אוהב לישב במעלה-הפרבר ולשאול כל ניגש: "מן הדא?" כלומר: "מי כאן? מי בא לגבולי?" ובין גברא לגברא היה קולו הצעקני פעם מנסר ברמה ופעם מסלסל בנגינה המזרחית:

"לשנה הבאה בירושלים —

הריהו, הריהו, הוי!"

(מכאן ומכאן, תרע"א; כרך א, ע' 336)

עמרם מעביר את "אימת ההויה". הוא אינו דומה לאביו, שנרצח בבזיון, ש"עשה שלא מדעת צעדים אחדים של מירוץ ועמד לישב על הקרקע, כמו שהיה רגיל לעשות תמיד בהפגשו בכלבים. הרוכב הדביקו, תקע בו מאכלתו, כמו לשם שחוק". הוא לא ירש מאביו הוויית פחדנות בת-גולה זו. ואף לאביו-אביו, אריה לפידות, ולחסידותו ביחסו לערבים ("הן הזקן היה אוהב-ערב כזה?"), אינו דומה, ומדרכו אינו מושפע. עמרם הצעיר הוא סמל לצבאיות ולגבורה של הדור החדש הגדל בארץ, אשר "אלמלא נבראה כל החיבת-ציון אלא בשביל מין בריה כזו—דיינו". אמנם, עדיין "גבורתו" רויה מן הרומנטיקה של דמות הערבי. במקום אחר מכנים אותו "הערבי הקטן" כתואר לבן-חיל (שם, כרך א, ע' 367). והוא, היתום, שונה תגובתו מתגובת יהודי המושבה. מה הללו גותנים תודה לאל על שלא נהרג השודד הרוצח הערבי, ואין הערבים "לוקחים את דמו", בא עמרם הנער, כמשה בן-עמרם, ולוקח ברצינות את ענין "גאולת הדם" בפרט ומצב עמו בכלל, כמעשה משה שפגש באיש המצרי המכה איש עברי.

רק על עמרם הקטן סיפרו, שהוא היה רצין מאד... וכעבור ימים מספר, כשהכל שבו מהעיר אחרי שהובהלו לשם, ואת אביו לא הביאו אתם (לא החזירוהו מבית-החולים!), לא היה יתום זה שומר את ה"קדיש", שלימדוהו בת"ת, בדיקנות יתירה אלא רק בעת הראשונה; אח"כ מאס, מאס ב"קדיש", מאס גם בלימודים, ואפילו כשלמד באותו "תלמוד-תורה" על ערי-המקלט, לא התעניין בפרשה ההיא ביותר. החברים בחצר שוחחו אחר-כך על המנהג של גאולת הדם, והוא שמע ושתק.

— נו, אמרו! פן—טאמער, ירדוך—ט'נאכיאגן, גואל—דער אויסלייזער, הדם—די בלוט, אחר—נאך, הרוצח—נאכ'ן גולן, כי—ווארום, יחם—ס'ווערט ווארם ווערן, לכבו—זיין הארץ... נו, הלאה: והשיגו—ער'ט'ם חאפן... היכן אנו עומדים, עמרם? עמרם שתק. הילד העברי מחרפי דרום רוסיה, שנתגלגל באשמת אבותיו לקיצי ארץ הערביים—שתק.

(מכאן ומכאן, תרע"א; כרך א, ע' 336)

עמרם השתקן הולך ונעשה אמיץ, בן-חיל, חפשי כ"ערבי במדבר". הוא התקווה היחידה, החיוב האחד-היחיד בסיפור. כי הוא אינו משלים עם העליבות, עם חוסר-האוניס. הוא מבקש כוח, נקמה. רעיון הנקמה מתבשל בקרבו שעה שהוא חושב על אביו שנהרג בידי הערבים.

עמרם ישב על המפתח והגה: אין דם לגנב. את דמו לא צריך לגאול... אבל—אבא?.. אבא לא היה גנב. אבא היה "קדוש". הכל אומרים כך. הנה בחגים שעברו היה הוא, עמ' רם, בשעת "הזכרת נשמות" בבית-התפילה (כל חבריו לא היו, להם אסור להיות בשעת הזכרת נשמות, והם כולם קינאו בו 1): הוא—"יתום". את אביו הרגו בדרך. הרגו. בדרך. מן הכפר הסמוך. אביו לא נמצא במחתרת. בדרך. ולמה, איפוא, לא גואלים את דמו! את דם אביו הקדוש—למה לא גואלים?—אין מי?...?

("מכאן ומכאן", תרע"א; כרך א, ע' 374)

עמרם ואריה לפידות, הנכד והסב "ויקומו שניהם ויעמדו. ואותו הסוד הגדול היה גם בקוציהם גם בעמידתם. על משמרתם עמדו. על משמרת החיים עמדו הזקן והילד, נעטרי-הקוצים. החמה זרחה כמו לפני הגשם. ההויה היתה הוית-קוצים. כל החשבון עוד לא נגמר" (שם, כרך א, ע' 374).

קו אחד עובר מרצון הנקמה, שהוא חיובי עד למאד בעיני ברנר, והתוסס בעמרם הנער—ועד לשבועת הפן לאמו לנקום את רצח האב ב"הוא אמר לה", שנכתב בשנת 1905, בלונדון. האב, שנרצח בידי איכרים אוקראינים, "טובים ותמימים", נרצח כיהודי, די, כלומר—"כ'פחדן", כאיש הגולה, בדומה לרצח המורה הגיבן:

וכשנטפלו עליו האיכרים הטובים והתמימים—האיכרים הטובים והתמימים מאותו הכפר ומן הכפרים הסמוכים, האיכרים הטובים והתמימים לעשרות ולמאות—לא הראה הוא אותות-גבורה. כי פחדן היה אביו, כאמור. הוא ניסה לברוח, לברוח, להתחבא בקופה של סחי ומאוס. לא יפה היה בשעת בריחה. פיאותיו התנוודו; הקארטוז שבראשו היה מלוכלך. הם הדביקוהו.

("הוא אמר לה", תרס"ה; כרך ב, ע' 22)

נשבע הבן:

שמע ישראל! לא עין תחת עין: שתי עינים בעד אחת וכל שיניהם בעד חרפה כל שהיא! הניחני. דעי, כי מן השעה הראשונה להויתי אני עומד ומצפה לימים האלה. מה? אין זו תרופה? אבל הלא גם על ניהום-אבלים, על נקמה וכבוד—עולם-האומה עומד!

כי נשבע נשבעתי בחיבורת לחייו המארכות של אביו ההרוג, בנדודי-האימה שהיה אני בעיני המהופכות, בעקימה המשונה של שפתיו הצהובות, המתחבנות... נשבע אני באותו הרגע האחרון האין-סופי, בהתבוססו בדמו ונפשו טרם יצאה, בהכיר נשמתו הגוועת, מתוך דממת הסכסוך, כי ריבון העולמים לא יציל את חסדינו מרדת שחת, ובחזות עיניו, ההולכות וכבות, את האבדן הנצחי הפרוש לפניו ולפני כל העולם עי' אין קץ — — נקם אקח!

והיו ביום ההוא, אמי, ונשארה האשה מבעלה ומילדה האחד. הרג רב, אשר לא נשמע עוד כמוהו, יהיה בארץ, והגשם ירד, גשם של אבנים וחצים, של בליסטראות וקלעי מוות. של כדורי שריפה ו"שפייערס" מוריקי אש.

זה הדבר אשר אנכי דובר אליך, אמי!

(שם, כרך ב, ע' 23)

לא עוד תימשך הגלות, ולא עוד ייהרגו יהודים בארץ באותו אופן מביש, כמות אחיהם בגולה, אלא. אחת דעתו של ברנר, עוד משם—צבא נחוץ, "גשם של אבנים וחצים, של בליסטראות וקלעי מוות, של כדורי שריפה ו'שפייערס' מוריקי אש". צבא אף אינו להגנה בלבד אלא במפורש הוא מכון לנקמה, והוא בא לשנות את הגורל היהודי ואת אפיו של "היהודי החדש" הנולד והגדל בארץ-ישראל. וזאת בשנים בהן היתה הצבאיות נדרשת לגנאי בחלקו הגדול של "היישוב", וגם בתנועת-העבודה, ובייחוד במפלגת "הפועל הצעיר". ברנר הוא אקטיביסט נחרץ, אפשר לומר אפילו—מיליטא-ריסט. והלא באותן שנים נדחו מגמות אלו—אם מפני קוצרידי, קוצר-ראות ובטלנות (כבנפילת תל-חי, מאורעות ירושלים 1920, או רצח ברנר עצמו במאורעות מאי 1921), אם מפני העדפת המאבק לכיבוש העבודה, והעדפת "מלחמת-המעמדות" ומל-חמת המפלגות ב"יישוב" ובתנועה הציונית—ואם מפני שקיעה בהזיות פאציפיסטיות וחלומות על שלנהוסדר בצל כנפיו של השלטון הבריטי. כנגד כל המגמות הללו יוצא ברנר, בייחוד בשנותיו האחרונות, בכל החריפות האפשרית, והוא מגיע למסקנות אשר מתנגדיהן הוכרחו לחזור ולהודות בנכונותן כעבור חמש-עשרה, עשרים-וחמש ושלושים שנה—מסקנות המורות על מצב שכיום מעצב הוא כמדומה כמעט לבדו את כל קיומנו המדיני והאנושי.

אמנם, מי שבא לפתח בין בני-גורינו את רעיון-הצבאיות, מי שרוצה לעשות אצלנו קולט דוקא מן השליליות שבחזיון זה, מן הפך לעבודה, מן צדדי-הבטלה, ההתראות, ההתהדרות, הריקניות, האכזריות לשם אכזריות, הדיסציפלינה הקהה והמטומטמת עם עקמומית-הרגש שבה והרדיפה אחר כבוד מדומה לשם כבוד—כל אלו תוצאות הצבאיות הפרופסיונאליות של כל הממלכות האימפריאליסטיות (אמנם, אין ממלכות בלתי-אימפריא-ליסטיות!) הרי הוא—אצלנו—מגוחך וארור גם יחד. מדינה אין לנו, עבודה אין לנו, וצבאיות הוא אומר לנו: "עשו ?!" אבל, מצד שני, מי שרוצה לאסור עלינו את עבודת-הצבא, את השימוש בנשק, אסור ולא יעבור, מפני הראדיקאליזמוס והפאציפיזמוס, כביכול; מי שרואה ביצירת צבא עברי קטן לא רק קאריקאטוריות בלבד (קאריקאטור-יות—מפני דלות-הכמות ומפני שעם אלפי החיילים אין אלפי פועלים בעין!), כי אם "חורבן אנושי ואסון לאומי" (ביטוי של נתן חפשי ב"הפועל הצעיר"; ראה שם הערת המערכת); מי שבא להכניס תבן לעפרינו ולהטיף לנו את אידאליה-כבשה", הנוגמת את עצמה לטרף מרוב חסידות, את ה"לא בכוח, כי אם ברוח", בתור מידה טובה שאין למעלה הימנה—אף הוא טועה טעות מכאיבה. אדם כזה אינו מבין, שיש בחינה שהיא למעלה מצבאיות, ויש גם למטה ממנה. ואי-הצבאיות שלנו עכשיו היא לא מעלה עליונה, כי אם דיוטה תחתונה שבתחונות. אנו לא התרוממנו מעל לצבאיות, כי אם עוד לא הגענו לזה. אין לנו מגינים לאומיים היוצאים מתוכנו ועובדים בשבילנו, אין לנו בחור-רים מוכשרים להתמסר כולם לעובדת-העם. הנתפאר, כי אין לנו אגרוף ?

(“ציונים”, תר”ף, חשוון, “האדמה”; חתימה: י.ח.ב.; כרך ב, ע’ 180)

ברנר, ה"אקטיביסט"—הוא ידע היטב טעמה של צבאיות. הרבה שירת וסבל בצבא הרוסי (אף כתב על כך בסיפורו "שנה אחת"). ברח, נתפס, התגלגל מבית-סוהר אחד למשנהו, ובדרך לחקירה ולמשפט, שעתידיים היו לחרוץ גורלו למוות כעריק, נחטף עלידי ידידים-מהפכנים, סוציאלי-רבולוציונרים, שעמהם עשה כברת-דרך בעבר, והוברח מרוסיה. על רגישותו מאז לכל מה שאבק צבאיות דבק בו (צבאיות של עמי-

נכר, כי צבאיות אחרת לא הכיר מעודו) מספר שמעון קושניר בספרו "בכור מכורה" ("עיינות", ת"א, 1965). מסיפור-המעשה הקצר, המתרחש בירושלים בתקופת מלחמת-העולם הראשונה, אפשר לעמוד על מידת השנאה והאלרגיה של ברנר לכל מה שמזכיר הווי של צבא.

באותה שבת הזמנתי את ברנר לראות את "החצר" ואת העבודה שאני עושה בירושלים, והוא ניאות להזמנתי. בהיכנסו לחצרנו שמענו את קול החצוצרה של מחנה הצבא התורכי שחנה בחצר בית-הספר "אליאנס" בקרבת מקום. פניו כמו קדרו, הוא הרכין את ראשו והקשיב לקולות המתמשכים, כשנסתיימה תקיעת החצוצרה אמר: "אותה הנעימה ואותה החצוצרה כאשר שמעתי אני בהיותי בצבא".

(ש. קושניר: בכור מכורה, 1965; עמ' 138-9)

למרות הסלידה האישית של ברנר מן הצבאיות בכללה (וחרדתו שמא תידמה לה הצבאיות העברית החדשה)—אחת היא הדרך מ"הוא אמר לה" אל רעיון הצבאיות העברית החדשה. גישתו של ברנר קרובה עד-להתמיה לאחד הקווים הבולטים של תפיסת-העורלם שפירנסה בשנים שלאחר-מכן את מחשבותיהם של פלגים קיצוניים רבים באומה הישראלית, בתוכם גם ה"כנענים". וכך אומר יונתן רטוש בזמורו "ההולכי בחושך", שנתפרסם לראשונה בסוף שנת 1965: "עקור מלב כל הנכרי, / עד יהיה לבב אחד / לכל העם המך הזה / אבק אדם בהסתאב / שברי עדות בהיחנק / בן-אצילים היה לבו / אדירי-עם היו לבו.— / ולהקיא מקרב רעל / זו ינק עם חלב-אם / וכל חכמת זקן זרה / בלה מעובש וישמון" (שורות 347-336). ועוד: "וכל לב חם ונאמן / יתו בדם עלי מצחו / על ימינו יתו בדם / ובדם לבו יאמר אמן.— / והתקדש ליום קרב / והתקדש בדם ונפש" (שורות 548-543).—"וכל העם המך הזה / אשר נפשו תלחך עפר / אשר את חנפים לבו / את בריתו נתן לזר.— / יקום כבעל מדמיו / כמו תמוז ישוב חיים..." (שורות 694-689). (יונתן רטוש: ההולכי בחושך, מזמור; תדפיס מתוך "קו" מס 2).

במלחמה מתרחשת המיטאמורפוזה הנכספת, בה מאבד "העם המך הזה", היהודי בתור פרט ובתור עם, את מורשתו הגלותית, הפאסיבית והשלילית, את "אידאל-ה'כבשה", ונעשה עם חדש ומלוכד, למוד "צבאיות", אקטיבי, היודע "אגרוף" ו"יום-קרב", גם היחס אל מצב הערבים בהווה, העמדה השלילית כלפיהם, דומים, אף כי שונים הפתרון לעתיד. ברנר אפילו אינו משעשע עצמו במחשבה כלשהי שייתכן שיתוף בין שני העמים, ואין צריך לומר—בניית תרבות משותפת.

השאלה קשה וסבוכה. מצד המציאות—צפויה המלחמה וקיימת היא ככורח אובייקטיבי שאין להימלט ממנו, ואילו מצד האידיאולוגיה כמעט לא ייתכן שינוי ממשי בעם בלי המעבר מסבילות לפעילות היסטורית; כאן מאבק מצוין ומלחמה הם מסימניה הבולטים ביותר של התגברות על "מורשת הגלות" ויצירת טיפוס אדם ודמות עם עברי, צעיר וחדש, בארץ-ישראל.

אך האם המלחמה היא רק כורח הכפוי עלינו מבחוץ, בתוקף המסיבות—או שמא היא גם שלב הכרחי ורצוי בדרך לגיבוש המחודש של העם ושל האדם הישראלי?

ברנר חש בחייו וביטא במותו את מהות הקיום היהודי החילוני בארץ-ישראל. המלחמה בערבים, הזרות והשנאה ההדדית—אלו עתידות למלא את ה"וואקום" (התלישות). שרשי הייאוש, כדבריו—"מה לנו ולארץ יהודה בכל המובנים!"—שבנפשו של האדם הישראלי. צודקת הבחנתו של קורצווייל במאמריו על ברנר: הלאומיות החדשה אינה יכולה למלא את הפסד האמונה באלוהים. וברנר (כאדם חילוני מובהק) מתסר בלבטי הקיום היהודי בארץ-ישראל בלי לשעשע את נפשו בתקוות רליגיוזיות, ומשום כך הוא עומד בפני האין, בפני האפס, בפני אימת המוות שאין אחריו כל תשועה. הריקנות שבנפש לא תתמלא על-ידי אהבה אלא באופן שלילי, באמצעות הארוס החולני, המעוות (לכן גם הערבים הם מושא לארוס שלילי ולא לאהבה רור-מנטית); ואילו הריקנות הלאומית לא תתמלא על-ידי חלומות ורודים ואוטופיות פאציפיסטיות האמורות להתגשם במציאות אלא באמצעות האימה, המלחמה, הסכין והמוות.

כותב ברנר ברשימה משנת 1913, בוויכוח עם העמדה הפאציפיסטית של ידידו ורעו הטוב, ר' בנימין—

כי ביחס אידאלי שכזה אל העולם, בחלומות-ילדות ופינפנש כאלו, שאין להם יסוד באינסטינקטים הכי-עמוקים של האדם, יש, לדעתי, איוו אי-מוסריות, כן, אי-מוסריות, בהיותם בבחינת אבק פורח, בהיותם נובעים מאי-קליטה כראוי את כל מרירות-המציאות. ...הרי היינו מאושרים, אילו היתה לנו איוו אפשרות לשפוך את דמנו ודם-אחרים על ארץ-מולדת יהודית, אילו היתה לנו אפשרות למסור את עצמנו ואת בנינו לקסרקטין של אנשי-צבא יהודים; מה, ר' בנימין, יש לדבר על אהבה לשכנינו בני-הארץ, אם אנו אויבים-בנפש, כן, אויבים? מה יש להכניס בכלל אידאליות ליחסים שבין עם לחברו—והיא לא תצלח? היחס האידאלי כווב הוא בכל, מאז ומעולם. והמצב כאן הלא ידעת: בארץ-ישראל הקטנה יושבים, מלבד יתר תושביה, לא פחות משש-שבע מאות אלף ערבים, שהם, למרות כל ירידתם ואי-קולטוריותם, אוני-הארץ בפועל ובהכרה, ואנו באים לחדור אליהם ולהתגורר בתוכם, יען כי ההכרח יאלצנו לזה. שנאה בינינו כבר יש ומוכרתה להיות—והיא תהיה. הם חזקים מאתנו בכל המובנים, ובידם לשימנו כעפר לדוש, אבל אנו, בני-ישראל, כבר התרגלנו לגור חלשים בין חזקים, ועלינו, איפוא, להיות נכונים גם פה לתוצאות השנאה ולהשתמש בכל האמצעים שבידינו החלשות בכדי שנוכל להתקיים גם פה. הלא רגילים אנו, הלא מוקפי-שנאה ומלאי-שנאה—כן, מלאי-שנאה, כך צריך להיות! ארורים הרפים האוהבים!—הננו חיים מאז נהיינו לעם. אבל קודם כל—הבנת אמיתות-המצב, קודם כל—בלי סנטימנטאליות ואידאליות.

(מתוך פנקסי, "תרע"ג; כרך ב, ע' 323)

על צד שני אלה—הארוס המעוות ("היכן תלון? אה? עם ערבים תלון?... עם הערבים?—הה!.. היודע אתה מה יעשו לך הערבים?— — — גויים עושים גסות!" מתוך "מכאן ומכאן", "תרע"א; כרך א, ע' 343; או: "אני פוחדת פה לשבת! עוד יבוא איוו ערבי... נשוב הביתה...—אל תפחדי, טיפשה... אני הלא אתך... אני לא ערבי... אני לא עושה לך דבר..." מתוך "מהתחלה", נדפס בתרפ"ב; כרך א, ע' 483) והלאומיות האכזרית—עומדים הערבים כמי שמחזיר בכוח את תודעת הקיום ותחושת המציאות והממשות לאדם היהודי בארץ-ישראל; ממשות זו היא המשכה

של הגלות ("מן הפחת אל הפח, משנאה לשנאה, מחוסר-יסוד לחוסר-יסוד"), ומשום כך היא מורגשת על צד השלילה בלבד, לאמור—כמאבק שבחוסר-ברירה על שמירת הקיום הפיזי, קיום שנעשה ערך יחיד ועליון, בלי שתישאל כל שאלה שמעבר לו. הקיום כערך יחיד הוא הקו המוליך מן הייאוש העמוק, ממצב של סבל ללא מוצא וללא טעם, ומן הפסימיות—אל הקיצוניות האקטיביסטית (שהיא גם שלילת הגלות, על כל המשתמע מכך).

אך אפילו אקטיביזם לאומי זה עדיין היה בעיני ברנר בבחינת שיר-מזמור לעתיד-לבוא ולא מציאות היסטורית. מצב היישוב היהודי בארץ נראה לו כהמשכה של גלות, של הפאסיביות הלאומית, של אותה מידת נשיות "קוקטית" שבכנסת-ישראל. כדי לעצב את ההיסטוריה באורח פעיל יש צורך בכוח, בצבאיות—ולא באוטופיות מרגי-עות. שלילת הפאסיביות שבהווה היא תנאי לאקטיביות שבעתיד. על חוסר-האהדה בה נתקבלו תחזיתיו הקודרות של ברנר מספר ש"י עגנון:

בימי הרצל ובעתונו של הרצל די וועלט נתפרסם מאמר נחמד, ובקירוב כך נכתב שם, מיום שגלינו מארצנו כל ההיסטוריה שלנו נעשית על ידי אחרים. כל מה שהעמים בעלי האכסניא שלנו רוצים לעשות בנו הרי הם עושים. אבל עם יסוד הציונות עושים אנחנו את ההיסטוריה שלנו על ידי עצמנו בידינו ובכחנו אנו. רעין זה קנה לו מיד את לבותיהם של הציונים עד שנעשה הדבר רווח בפי כל מטיף ציוני, שבציונות שאנו עושים—עושים אנו את ההיסטוריה שלנו. בא ברנר בהרצאתו ואמר, שההיסטוריה שלנו מגוחכת היתה קודם לציונות ומגוחכת היא עם הציונות. מעתה קל להבין כמה צער וכמה עלבון גרם ברנר לאותם שראו את עצמם שותפים למעשה ההיסטוריה.

("יוסף חיים ברנר בחייו ובמותו", "מולד", יוני 1961, ע' 279)

לסיכום:

ברנר היה, בחייו ובמותו, ה"קדוש" החילוני הראשון של ארץ-ישראל. הוא ידע בחוש כי שלילת הערבי והשנאה ההדדית עלולות להיעשות טעם הקיום הלאומי החדש בארץ-ישראל, וכי עתידים אנו להתחנך על גבורת החרב ועל זכר המתים, שבמותם הם מצווים עלינו להקריב את חייו כמותם. הוא הוריש לנו את הפסימיות העמוקה שלו, ואת התשובה (החילונית) של חוסר-הברירה, שהיא אבהנתו ותחזיתו הקודרת כלפי העתיד: "כוח, כוח נחוץ וצבאיות", משום שיהא עלינו לעבוד את הלאומיות הישראלית החדשה בהכנעה, באדיקות, בגבורה, באכזריות ובהקרבה, ובתחושת עקי-דה עצמית—של קנאים לדת חדשה;—שעה שכל אחד מאתנו יודע היטב בסתר לבו כי מסירת הנפש והחיים עבור קיומו הפיסי של העם (של הקולקטיב המורכב מאחרים שהם בדיוק כמוך וכמוני)—אין בה שום משמעות טראנסצנדנטית ודתית, שום הישארות-הנפש, שום רמז לגאולה, מאום מתנחומיה של הדת ושל האמונה האמי-תית—אלא שחיקה אכזרית ועיוורת של הפרט בתוך סיטואציה פוליטית של התנגשות בין לאומים. סיטואציה שתרומתה השלילית האחת והיחידה היא שביצרה מצב של מלחמה וסיכוסך בלתי-פוסקים כמעט (נצחיים-כביכול) ובכך היא מסתירה מפנינו את האפסות וחוסר-התכלית אשר בחיינו.

התגשמותו המתמדת עם הערבים נעשתה תחליף לאומי לאבדן האמונה היהודית. ואין התחליף מצוי בספירת החסד והרחמים אלא נופל תחת מידת־הדין הקשה והמכאיבה.

ברנר לא האמין ברומנטיקה העשויה לשרור ביחסים שבין העם היהודי לעם הערבי בארץ. לא רומנטיקה פוליטית. נוסח ר' בנימין ב"משא ערב" משנת 1907 שנדפס ב"המעורר" ונוסח "שאלה נעלמה" ליצחק אפשטיין, המורה הגלילי, שנדפס באותה שנה ב"השילוח", ולא רומנטיקה רגשית, נוסח סיפורי סמילנסקי, בורלא, אורלוף, ברכות, צמח, סתוי־סטבסקי, ראובני, ברש, שמי ושנהר וסופרים אחרים, בתקופה ההיא ולאחריה, שהוקסמו במידה זו או אחרת מן ה"אקזוטיקה" של המזרח, וכתבו בהשפעת דמותו הרומנטית של הערבי האציל, הרוכב חגור־נשקו על סוסתו, או של הפלאח שאורח־חיו "כשל העברי בתקופת התנ"ך", ובדומה לכך גם אורח־חיהם של שבטי הברווים החיים "כבימי אברהם אבינו".

רומנטיקה פוליטית, משמעותה ופירושה, בהקשר זה—שלום. ברנר ראה את המישור הנמוך והאכזרי יותר—החרב. רומנטיקה רגשית פירושה—אהבה. ברנר לא האמין ביחסי אהבה אמיתית בין שני העמים, גם לא באהבת פרט אל פרט. ("יכול הוא חוג'ה מוסה לכתוב 'מחיי־הערבים' כנפשו שבעו—אני בישוב היהודי קא עסקינא"). הוא ראה רק את הזרות, ובמישור הנמוך, האירוטי והתוקפני—ראה רק את האיום של הארוס המעוות, הפרורטי והבהמי, שסכנתו במיפגש עם הערבים, לדעת ברנר, אינה פחותה מסכנת החרב, ואולי אף מפתה באותה מידה.

הבאתי כאן פרק אחד, ודברי סיכום, מתוך חיבור על ברנר ויחסו לערבים. אולי כדאי עוד לציין, ולו בשמות הפרקים בלבד, את תוכן חלקיו האחרים של החיבור, והם: עקבות הרומאנטיקה והערצת המזרח מול "המורשת היהודית"; תלישות וזרות; שרשי הייאוש: הנוף הארצישראלי והאיום הערבי; היחס האירוטי לערבים; אורח "ילידי־הארץ", סכנת ההיטמעות והשקיעה במזרח; דמות הערבי כסיוט; בין עליבות לצבאיות (אקטיביזם); היחס ההומאני: "יתום עובד! אח צעיר!" על היחס ללאור־מיות הערבית ועל אי־מוסריותו של הפאציפיזם היישובי.

בכרמי חברון

